

HANTOS ELEMÉR ÚTJA A NAGYTÉR-GAZDASÁG ESZMÉJÉTŐL A KÖZÉP-EURÓPAI ORSZÁGOK ÁTFOGÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK GONDOLATÁIG

Zsugyel János
egyetemi adjunktus
Miskolci Egyetem
Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
zsugyel@yahoo.de

Hantos Elemér (1881-1942) politikus, közéleti személyiség és közgazdász. A magyar vagyonos felsőközéposztály tagjainak szokásos tanulmányi útját követve a Soproni Evangélikus Líceumban szerzett érettségi után a jogászi életpályára készül. Magyarországi és németországi és angliai egyetemi tanulmányait követően Budapesten jogi doktorátust szerez. Jogi végzettségét az első világháborút megelőzően a pénzügyi szektorban kamatoztatja, innen ered érdeklődése a pénzügyi, illetve közgazdasági kérdések iránt. A Pénzügyi Szemle és a Pénzügyi Szemle szerkesztőjeként készül későbbi termékeny szakírói pályájára. A Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének társelnökéként közéleti szerepet vállal. 1910-től országgyűlési képviselő, majd az I. világháború alatt politikai pályára lép, a Kereskedelmi Minisztérium államtitkáráként vállal szerepet a gazdaságirányításban. 1918-ban a Postatakarékpénztár elnöke, a Tanácsköztársaság alatt azonban eltávolítják posztjáról, mivel nézeteltérésbe kerül a hatalommal. Ezt követően ismert közéleti szereplőként, valamint egyetemi tanárként, döntően írásain keresztül befolyásolja a hazai, illetve nemzetközi közvéleményt. 1924-től a Népszövetség közgazdasági bizottságának előadója, többek között ez biztosítja számára a szükséges nemzetközi tekintélyt. Népszövetségi munkatársként, az európai integrációt radikális formában népszerűsítő Páneurópa-mozgalom tagjaként a népek közötti megbékélés iránt elkötelezett személyiségként hitelesen képviselheti elképzeléseit, megoldási javaslatait nem kíséri a hivatalos magyar politika képviselőivel szembeni bizalmatlanság a környező államokban, illetve a győztes nagyhatalmak képviselői előtt. A bécsi székhelyű Közép-európai Gazdasági Tanács alapítójaként részt vesz a Csehszlovákiában, Magyarországon és Svájcban működő Közép-Európa Intézetek alapításában és tevékenységében.

Hantos Elemér munkásságában a közép-európai országok természetes gazdasági egymásrautaltsága alapján lehetséges gazdasági, politikai és kulturális együttműködés

kényszerét hangoztatja. A két világháború között lenyűgöző mennyiségű tanulmányt jelentetett meg, melyek csaknem valamennyi világnyelven megjelentek. Az európai közéletben való ismertsége gondolatainak is széles körű publicitást biztosított. Javaslati a két világháború közötti európai politika realitásaihoz kötődnek, de számos felvetése máig is életképesnek és megvalósítandónak tekintető. Az első világháború során még a központi hatalmak háborús céljainak támogatása érdekében szorgalmazta a közép-európai országok, Németország és Ausztria-Magyarország együttműködését. A 20-as években a világháború kedvezőtlen gazdasági hatásainak mérséklése érdekében vetette fel a monetáris intézmények közötti szorosabb együttműködés és koordináció lehetőségét. A nagy gazdasági világválság hatására azonban a 20-as évek közepétől erőteljesen megjelenik munkásságában a közép-európai országok átfogó és a gazdasági-társadalmi élet teljességét átfogó együttműködésének elképzelése. A gondolat népszerűsítése érdekében gazdag publikációs tevékenységet végez, mely azonban a 30-as évek végére az európai megosztottság és a háborús készülődés politikai realitásaihoz igazodóan fokozatosan elsorvad. 1942-ben csaknem elfeledve hal meg Budapesten, de gondolatainak jelentősége máig ható. Hantos Elemér munkásságának ismertetése és értékelése az európai integráció jelenlegi szakaszában elengedhetetlen, hiszen számos elképzelése máig is megvalósításra vár, s az európai monetáris integrációban napjainkban alkalmazott megoldások egy része rokonságot mutat Hantos Elemér elképzeléseivel. E kettős tény indokolja, hogy munkásságának alaposabb figyelmet szenteljünk. Jelen tanulmány Hantos Elemér életművéből három tanulmány üzenetét elemzi, s ennek segítségével kísérli meg a szerző életpályájának ívét felvázolni.¹

A nagyter-gazdaság eszméje az Osztrák-Magyar Monarchia világháborús győzelmének szolgálatában

Hantos Elemér az 1933-as nemzetiszocialista német hatalomátvételt követően sem változtatta meg nézeteit a közép-európai országok együttműködésének szükségességéről, a politikai független államok az egymásrataltság tényének figyelembe vétele és a saját elhatározáson alapuló önkéntesség talaján. Így a Német Birodalom által propagált és a világháborús készülődés keretében aktívan megvalósított nagyter-gazdaság gondolatához semmi köze sincs. De a nagyter-gazdaság gondolata már a nemzetiszocialista uralmat megelőzően is

¹ A Hantos Elemér műveiből vett magyar nyelvű idézeteket a forrásokkal egyezően, betűhűen közlöm, így a jelenlegi szabályoktól eltérő egyes szavak helyesírása.

megjelent a német politikai tervekben. Az I. világháború során a központi hatalmak közgondolkodását jelentősen befolyásoló nagytér-gazdasági elképzelés azonban ekkor még nem öltötte a később megismert radikális formát, így Hantos Elemér vonzódása iránta érthető, hiszen az I. világháborúban a Német Császárság oldalán aktívan részt vevő Osztrák-Magyar Monarchia állampolgáraként, 1916-ban kormányzati szerepvállalással is elkötelezett szakemberként szegődött a nagytér-gazdasági elképzelések támogatójává.

A nagytér-gazdaság Friedrich Naumann Közép-Európa című 1915-ben megjelent művével került be a német-osztrák-magyar közgondolkodásba. Friedrich Naumann művében egyrészt az Egyesült Államok erősödő gazdasági erejével, másrészt az I. világháború realitásaival számot vetve igyekszik meghatározni a – központi hatalmak számára kedvező kimenetelű békekötést követő időszakban szükségessé váló – európai jövő perspektíváit. Megállapítja, hogy az Egyesült Államok növekvő demográfiai, gazdasági és politikai hatalmával az európai kontinensen csak a feltételezett világháborús győzelmet követően egységesülő Németország és Osztrák-Magyar Monarchia képes felvenni a versenyt. Ennek érdekében a demográfiai és gazdasági potenciált egy – Vogézeztől a Fekete-tengerig terjedő egységes nagytér-gazdaság keretében kell kihasználni. A gazdasági adottságok kihasználásához a politikai föderáció kölcsönösen elfogadható formáit is el kell fogadni, a szerző szerint természetesen az önkéntesség talaján, bár véleménye szerint a német nép és kultúra gazdaságszervező és kultúrateremtő ereje a történelem során már igazolást nyert, így a létrejövő nagytér-gazdaságra épülő politikai intézményrendszer alapvetően a német hagyományok alapján épülhet majd fel, de bízunk abban, hogy ez a sokszínű nyelvi és etnikai adottságok mellett is konfliktusmentesen történhet. Ezekben a gondolatokban még nyoma sincs a német felsőbbrendűség képzetéből eredő hegemon törekvéseknek, így ezek vállalhatók a 30-as éveinek közepén lévő Hantos Elemér számára is, amikor megírja a világháború gazdasági és pénzügyi következményeivel foglalkozó tanulmányát.

Hantos Elemér a világháború lezárását követő időszakra az angolszász világhatalmak és a központi hatalmak tartós szembenállását valószínűsíti. „Ennek elébe kell vágnunk azzal, hogy Európában biztosítunk magunknak és egymásnak új piacot. A terjeszkedés iránya már meg van jelölve azon politikai kapcsolat révén, amely az Északi-tengertől a Perzsa öbölíig terjed. Ausztria-Magyarország, amely egyrészt Németország, másrészt Törökország és Kisázsia

között fekszik, igen fontos gazdasági feladat teljesítésére lesz hivatva.”² Tehát a Hantos Elemér szeme előtt lebegő vízió már nemcsak a német-osztrák-magyar együttműködést tartalmazza, hanem az angolszász világhatalommal szemben Eurázsia teljes nyugati felére kiterjedő kontinentális nagytér-gazdaságot is megvalósíthatónak tart. Ennek érdekében „mindössze” a világháborús győzelmet kell kivívni: „Azért a háború befejezését nem óhajtjuk előbb és másképp, mint összes ellenfeleink teljes és végleges eltörlésével.”³ A fiatalosan magabiztos és egy szakmai tanulmányban kissé harciasnak tűnő megállapítást csak némiképp enyhítik a kijelentéshez fűzött békítő magyarázó szavak. „Kívánjuk pedig nemcsak azért, hogy politikai céljainkat elérjük, hanem, hogy véget érjen az örökös fegyverkezés, amely lassú égéssel emésztette gazdasági életerőnket. El is vagyunk tökéelve, hogy ezen gazdasági okokból reánk kényszerített háborút úgy katonai, mint gazdasági téren végig küzdjük, hogy kultúránk értékes javait gyarapíthassuk és utódaink részére fentarthassuk.”⁴ Ez a hang még távolról sem az európai népek közötti megértést szorgalmazó közgazdász hangja. Ugyanakkor a tanulmány kellő szakmai higgadsággal veszi számba a világháború első évének gazdaságra és a pénzügyi életre gyakorolt hatásait. A világháború okaként nem a szarajevói merényletet jelöli meg, hanem pénzügyi politikusként a megelőző évek gazdasági pangásában és az egyes országok költségvetési tartalékainak kimerülésében keresi, így a háborús események konjunkturális hatásában, másrészt a háborút követő évek újjáépítésének gazdaságélénkítésre vonatkozó várakozásában jelöli meg a világháborút kiobbantó érdekelttség természetét. A rendelkezésre álló demográfiai, gazdasági és pénzügyi erőforrások részletes számbavételét követően a központi hatalmak győzelmi esélyeit reálisnak és kívánatosnak tekinti, s feltehetőleg nem a szakmai kvalitások hiánya vezetett oda, hogy az elhúzódozó harci cselekmények más irányt vettek, s az események Magyarország számára oly tragikus véget értek. Mindenesetre e fiatalkori tanulmány is magán viseli a szerző későbbi írásainak erényeit. Az alapos szakmai ismeretek széles körű nemzetközi tájékozottsággal és élvezetes stílussal párosulnak. A tanulmány záró részében ismerteti azokat francia szakirodalmi nézeteket, melyek az 1870-71 évi porosz-francia háborút követően fízett francia hadisarcnak a francia és(!) német gazdaságra gyakorolt káros hatásaira vonatkoznak. A tanulmányt a szerző az alábbi szarkasztikus megjegyzéssel zárja: „Nem kívánunk perbe szállni a francia közgazdasági irodalom bizonyára túlzó álláspontjával, hanem befejezésül csak azon óhajunknak adunk kifejezést, hogy a francia írók a mostani háború után is tűnődhessenek az

² Hantos Elemér: A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai, Budapest, 1915., p32.

³ Uo. p33.

⁴ Uo. p.33.

országuk által fizetett hadisarc káros hatásai felett, mi pedig ezúttal is kénytelenek legyünk a kapott hadikárpótlás összes veszélyeit elviselni.”⁵

A központi bankok együttműködésének fanatikus apostola

Az I. világháború befejezését követő időszakban Hantos Elemér figyelme a pénzügyi szakma problémái felé fordult, az előző fejezetben ismertetett fiataalkori cikkében megjelenő elkötelezett hang folytatás nélkül maradt.⁶ A 20-as évek közepétől azonban számos írása foglalkozik a monetáris problémák kezelésével. A művek német, angol és francia nyelven jelentek meg, így megfelelő nemzetközi publicitást biztosítottak szerzőjüknek. A korabeli sajtóviesszhangok alapján minden publikációt a vezető folyóiratok és mértékadó napilapok ismertettek, s a – bár reklámcéllal közölt - megismert vélemények egyöntetűen pozitívak.⁷

(*La Monnaie, ses système et ses phénomènes en Europe Centrale*. Verlag Marcel Giard, Paris, 1924.; *Das Geldproblem in Mitteleuropa*. Verlag G. Fischer, Jena, 1925.; *Die Kooperation der Notenbanken*. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1931. *The Monetary Systems in Central Europe*. Verlag Allen&Unwin, London, 1933.;

A felsorolt művek közül a jegybanki együttműködésre vonatkozó tanulmány alapján ismertetem a monetáris szférára vonatkozó meglepően friss és aktuális gondolatokat. A tárgyban íródott megnyilatkozásai alapján Hantos Elemér személyéhez a fejezetcímben megfogalmazott ironikus megnevezés társult. (apôtre phanatique de la coopération des banques centrales⁸) Bár egy kortárs megemlíti, hogy Hantos csaknem vallásos hittel ragaszkodott – nem különösebben reálisnak tekintett – elképzeléseihez⁹, némi elégtételt hordozott számára a Bank für Internationale Zahlungen 1930-ban történt megalapítása, melyet az I. világháborút követő jóvátételek fizetésének felügyeletére hoztak létre, és ezzel a nemzetközi pénzügyi piacok működését hátrányosan befolyásoló hatások kiküszöbölése érdekében a jegybanki együttműködés szervezeti kereteit biztosító pénzintézetet alapítottak. A baseli Bank für Internationale Zahlungen alapításáig meglehetősen rögzös út vezetett. Már a nemzetközi gazdasági együttműködés érdekében összehívott genuai konferencia által

⁵ Uo. p86.

⁶ Jellemző módon az 1933-ban megjelent könyvében megtalálható művei jegyzékébe fel sem vette ezen írását. (l. *Der Weg zum neuen Mitteleuropa*, Mitteleuropa-Verlag Berlin, 1933. pII.

⁷ Uo. ppII-XXII.

⁸ *Die Kooperation der Notenbanken*. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1931. pVII.

⁹ Pandelet, C.A.: *La Répartition de l'or dans le monde*. Paris, 1928. p294.

elfogadott kiáltvány is szól arról, hogy „Die Maßnahmen zur Währungsgesundung werden erleichtert, wenn es gelingt, eine dauernde Zusammenarbeit zwischen Zentralnotenbanken oder den mit der Beaufsichtigung der Kreditpolitik beauftragten Banken der verschiedenen Ländern herbeizuführen, die nicht unbedingt auf Europa beschränkt zu sein braucht, gäbe die Möglichkeit, die in Kreditfragen befolgte Politik zusammenzufassen, ohne die Bewegungsfreiheit einer Bank anzutasten.”¹⁰ A genuai találkozón felvetett – Európán túlterjedő hatályú - szándékkal egyidejűleg Hantos Elemér javaslatot tett a világháború által megtépázott pénzügyi szférával rendelkező közép-európai és balti kisállamok jegybankjainak együttműködésére. Bár a 20-as évek elején a monetáris szféra még nem érett meg a javaslatok elfogadására, az ezt követő években stabilizálódott körülmények között az elfogadás realitása folyamatosan nőtt. A brit jegybank segítséget nyújtott a német és magyar pénzrendszer szanalásához. Az aranystandardhoz történő brit visszatérés 1925-ben újabb jele volt a helyzet rendeződésének, illetve az együttműködésre irányuló fogadókészségnek. Ezt követően az európai jegybankok kölcsönös segítségnyújtása mellett állt vissza az aranystandard Hollandiában, Belgiumban, s tértek vissza az érmeunió világháború előtti előírásaihoz a skandináv államok. Az aranystandardhoz való visszatérés azonban kényszerűen növeli az igényt az arany értékének stabilizálásához, mely a jegybankok pénzügyi együttműködését kényszerű szükségé teszi. Hantos Elemér a világ aranykészletének országok közötti megoszlásának változásán keresztül mutatja ki, hogy az európai szintű együttműködés sem elegendő a világkereskedelem egészségének megőrzéséhez, hiszen a világháborút követően már az aranykészletek mindössze harmada található az európai jegybankok tulajdonában. Így az aranykészletek mellett a nemzetközi kereskedelmi folyamatok összehangolásának szükségessége is jelentkezik egy újabb átfogó világgazdasági válság elkerülése érdekében. Hantos Elemér elképzelése szerint a BIZ jelentheti azt a létező nemzetközi szervezeti keretet, mely a nemzetközi kereskedelem jelentős hányadát lebonyolító országok (22 tagállam) felé a szükséges koordinációs fórumot jelenthetné. Ugyanakkor a szerző felismeri azt a tényt is, hogy pusztán szervezeti megoldások nem biztosíthatják a nemzetközi pénzügyi élet biztonságát. Felhívja a figyelmet arra, hogy az aranytermelés nem képes lépést tartani a nemzetközi kereskedelemben realizált áru- és szolgáltatásmennyiség növekedésével. A kitermelt arany mennyiség biztosítása érdekében az érintett államok arany-kitermelési

¹⁰ Hantos Elemér: Die Kooperation der Notenbanken. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1931. p5. (A pénznemek gyógyítására vonatkozó intézkedések könnyebbé válnának, amennyiben sikerülne a központi bankok, vagy a hitelpolitika felügyeletével megbízott intézmények közötti együttműködést a különböző országokban megteremteni. A jegybankok ilyen együttműködése, melyet nem kell feltétlenül Európára korlátozni, lehetővé tenné a hitelkérdésekre vonatkozó politika összefogását, anélkül, hogy egy bank mozgásterét korlátoznák.)

kartellének létrehozását javasolja, melyben a szükségleteknek megfelelő arany mennyiség piacra jutását biztosíthatnák.

Összhangban a genuai határozatokkal szükséges az arany piaci értékének az állandó szinten tartása mellett a nemzetgazdaságok hitel igényének befolyásolása is. Hantos Elemér a jegybankok hitelpolitikai együttműködését is elengedhetetlennek tartja, hiszen az aranystandardon keresztül az egyes országok pénzügyi rendszerei szoros kapcsolatba kerülnek egymással, így a nem megfelelően koordinált nemzeti hitelpolitika az átváltási árfolyamokban való hektikus ingadozásokban csapódhat le, ami a nemzetközi kereskedelem szétzilálódásának forrása lehet. Az egyes nemzetgazdaságok egymásra utaltságának további megfontolása arra indítja a szerzőt, hogy a konjunkturapolitikák összehangolásának indokoltságáról is szóljon. A konjunktúra jegybanki eszköztárral való befolyásolása érdekében az Egyesült Államok jegybanki rendszerének a Federal Reserve System-nek rendelkezésére álló eszközök hatásmechanizmusát mutatja be részletesen. A nyílt piaci műveletek amerikai példájának hatásfokát bemutatva tesz hitet a tartózkodóbb európai jegybanki politika meghaladásának igénye mellett. Felismeri azonban azt a tényt is, hogy a pénzpiacok természetéből fakadóan a változásoknak bizonyos hányada nem konjunkturális, hanem szezonális természetű, mely a jegybanki beavatkozások és koordináció visszafogottabb formáit igénylik.

A Bank für Internationale Zahlungen megalapítása alapvetően a jóvátétel fizetések kezelésére és az ezzel kapcsolatos pénzpiaci műveletek lebonyolítására történt. Nemzetközi jogi helyzetének kialakítása alapján azonban alkalmas arra, hogy a jegybankközi együttműködésnek szervezeti keretet biztosítson. A BIZ-et feljogosították arra, hogy a tagbankok betéteit és letétjeit kezelje. Ennek alapján működhet a jegybankok közötti fizetések lebonyolításánál giroközpontként. Így a nemzetközi kereskedelemhez kapcsolódó aranyszállítások elszámolási központjaként biztosíthatja a követelések kölcsönös beszámítását és multilaterális kiegyenlítését. A BIZ nemzetközi jogi státuszának rendezése alapján lehetséges az egymással hadiállapotba került partnerek közötti elszámolás is, így a hadiállapot miatti fizetés elmaradás kockázata megszűnt, ami a korábbi időszakban az ilyen jellegű együttműködés beindítását gátolta. A tagbankok betéteinek kezelése keretében lehetőség nyílik a tagbankok hitelezésére is, mely a nemzetközi kereskedelem zökkenőmentessége érdekében messzemenően indokolt lehet. A nyílt piaci beavatkozások eszközével a tagbankok devizáinak árfolyam-ingadozását is mérsékelhetik, amennyiben az árfolyam módosulása nem

tartós és tendenciaszerű, hanem eseti és átmeneti jellegű. Az aranystandard általánossá válását követően indokolt lehet Hantos Elemér elképzelései szerint a BIZ aranypolitikai központtá fejlesztése, a nemzetközi arany piac felügyeletével való megbízása. A BIZ közgazdasági részlege nemzetközi konjunktúraelemző és –előrejelző feladatokat vállalhatna, ehhez igazodóan alakíthatná a tagbankok leszámítolási politikáit a kereskedelmi bankokkal szemben. A szerző bizalma a BIZ lehetőségeinek irányában felfokozottnak tekinthető, különösen a tanulmány megírásának idejében, amikor a gazdasági világválság a 20-as években éppen csak megerősödött nemzetgazdaságaira mért csapásokat. A tanulmány záró mondatában azt hangsúlyozza, hogy „in der internationalen Bank ist der Rahmen, sind die Grundlagen für eine weltwirtschaftliche Kredit- und Währungspolitik vorhanden.”¹¹ Ez a megjegyzés mindenképpen túlzott optimizmusról, hovatovább realitáshiányról tanúskodik a késői utókor számára. Lenyűgöző azonban az a szakmai biztonság, mellyel a nemzetgazdaságoknak a jegybanki együttműködés iránti igényét megfogalmazza, s ennek összetevőit bemutatja. S aligha járunk messze az igazságtól, amikor megállapítjuk, hogy az európai integráció gazdasági és monetáris unióra vonatkozó alapelvei szinte hiánytalanul szerepelnek a Hantos Elemér által kidolgozott elképzelésekben is.

Közép-Európai gazdasági újjáépítésére vonatkozó tervezetek

A 20-as évek közepétől Hantos Elemér a pénzügyi témájú szakmai tanulmányok mellett több könyvet publikál a közép-európai gazdasági, közlekedési, valamint egyéb társadalmi problémákról. (Die Handelspolitik in Mitteleuropa, Verlag G. Fischer Jena, 1925.; Das Kulturproblem in Mitteleuropa. Verlag F. Enke, Stuttgart, 1926.; Mitteleuropäische Eisenbahnpolitik, Verlag Braumüller, Wien, 1929.; Mitteleuropäische Wasserstrassenpolitik, Verlag Braumüller, Wien, 1929.; Mitteleuropäischer Postverein, Verlag Braumüller, Wien, 1930.; Das mitteleuropäische Agrarproblem. Mitteleuropa-Verlag, Berlin, 1931. Denkschrift über die wirtschaftlichen Probleme Mitteleuropas, Verlag Mitteleuropäische Wirtschaftstagung, Wien, 1927.; Das Donauproblem in der mitteleuropäischen Wirtschaft, Verlag Mitteleuropäische Wirtschaftstagung, Wien, 1928.; Europäischer Zollverein und mitteleuropäische Wirtschaftsgemeinschaft, Mitteleuropa-Verlag, Berlin, 1928.; L'Europe de Centrale, une nouvelle organisation économique, Verlag Félix Alcan, Paris, 1932.; L'Europa

¹¹ Hantos Elemér: Die Kooperation der Notenbanken. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1931. p116. (...a nemzetközi bank a kerete, az alapja a világgazdasági szintű hitel- és devizapolitikának.)

come unità economica, Verlag Reale Accademica d'Italia, Roma, 1932.; Mitteleuropa als Friedensgedanke, Mitteleuropa-Verlag, Berlin, 1933.)

A felsorolt tanulmányok témaválasztása is arról tanúskodik, hogy szerzőjük a pénzügyek egyetemi tanárát messze meghaladó érdeklődéssel vetette bele magát a közép-európai országok jövőjére vonatkozó tanulmányokba és aktivitásba. Érdeklődésére feltehetőleg termékenyítőleg hatott a Népszövetségben, valamint a Közép-Európai Gazdasági Tanácsban végzett tevékenysége. A 20-as évek közepétől elszigetelt kötetekben publikált gondolatokat 1933-ban összefoglaló jellegű műben jelenteti meg a Mitteleuropa-Verlag kiadásában¹². Bár az évszám és a megjelenés helye esetleg bizalmatlanságra is vezethetne a történelem későbbi menetét ismerő mai olvasóban, a kötet elején olvasható előszó keltezése alapján (1933. újév napja) egyértelmű, hogy a kézirat lezárása még Hitler hatalomátvétele előtt történt, s a könyvben publikált gondolatok egyébként is a 20-as évek végétől a 30-as évek elejéig születtek. A kötet megjelenési helyének meghatározása és időzítése sokkal inkább arról tanúskodik, hogy a világgazdasági válság és az európai történelmi események arra készíthették a szerzőt, hogy a Közép-Európa átalakítására vonatkozó elképzeléseket szintetizált formában tárja az európai közvélemény elé.

Közép-Európa helyzetét történelmileg válaszüton lévőknek tekinti a szerző. Az előszóban arról ír, hogy Közép-Európa helyzete tarthatatlanná vált, hiszen egy állandó válsággócot jelenít meg, ami az európai békefolyamat egészét veszélyezteti. Bár a keleti bolsevizmus fenyegetettségében él, a nyugati kapitalista országok nem nyújtanak segítséget felemelkedéséhez. Eközben az I. világháborút lezáró békerendszer megoldásainak tarthatatlansága miatt a közép-európai kisállamok egymás között is megosztottak. A válság meghaladása kizárólag az összefogás és a megbékélés talaján képzelhető el. Ennek számos útja és az európai politikusok által szorgalmazott megoldási lehetősége ismertté vált. A felemelkedés elképzelhető a közép-európai országok kereskedelempolitikai összefogásán, az ipari potenciál és felvevőpiac erősítésén, az agrártúltermelés problémájának megoldásán, a közlekedéspolitikai, illetve pénzügyi politikai összefogáson keresztül. Hantos Elemér művében ezeknek a megoldási javaslatoknak a realitását elemzi. A sokat ígérő utópiák hirdetése helyett a realitások számbavételét és az apró lépések megtételét tekinti a döntő eszköznek a gazdasági válság megoldásához, s reményét fejezi ki, hogy a gazdasági

¹² Der Weg zum neuen Mitteleuropa. Die wirtschaftliche Neugestaltung, Mitteleuropa-Verlag, Berlin, 1933.

felemelkedés elvezethet a politikai megbékéléshez is. Ezekkel a politikai jellegű kérdésekkel foglalkozott volna az 1933-ban megjelent mű második kötete, melynek megírására és publikálására – a számomra hozzáférhető források ismerete alapján - már nem került sor. Az 1933. januárjában még meglévő „kegyelmi pillanat” már nem tartott soká. A Német Nemzetiszocialista Munkáspárt január végén választást nyert, s a kancellári székbe került vezetője röpké fél év alatt felszámolta a demokratikus intézményrendszert a Német Birodalomban. A közép-európai gondolatra rövid idő múlva már csak a Német Birodalmi Vasút pályáján közlekedő Mitropa étkezőkocsijai emlékeztethettek, melyeket a sors különös fintoraként a II. világháborút követően sem vontak ki a forgalomból, s a kilencvenes évek fordulójáig járták útjukat a kelet-európai nemzetközi expressz-vonalakon, oldalukra festve hirdetve egy jobb sorsot érdemlő elvetélt gondolatot.

A Közép-Európa-gondolatot csak egy hajszál választotta el attól, hogy a világtörténelem menetének fő irányát meghatározhassa. 1914-ben a Németország és Ausztria-Magyarország szövetségét kiegészítő Török Birodalom jóvoltából a Berlin és Bagdad közötti térségre sugárzott ki vonzereje. A veszített világháborút követően azonban a volt Osztrák-Magyar Monarchia területére zsugorodott össze, ahol a valamikor összefüggő gazdasági nagytér helyén hét egymásra acsarkodó, külön-külön életképtelen, de a nagyhatalmak kegyéből önállóságra kárhoztatott kisállam halmazává vált. Ezzel egyidejűleg Közép-Európa a világpolitika centrumából Európa perifériájára szorult. A gazdasági és politikai csődhelyzet ellenére a szerző szerint a legnagyobb probléma a kisállamok népességének és vezetőinek lelki állapota, mely az együttműködés szellemét nem engedi érvényre jutni. A kibontakozáshoz elengedhetetlen ennek a lelki gátnak a feloldása, méghozzá a nyelvi, etnikai, kulturális egyenjogúság és egyenértékűség talaján.

A lelki egység megteremtéséhez szükséges a közép-európai térség lehatárolása is, hiszen minél tágabban határozzák meg a határokat, annál nehezebb a közös értékek megteremtése és felismerése. Ezért az utópiáktól szükséges a realitások felé való elmozdulás. Közép-Európa határainak kiterjesztése a „Pireneusoktól a Kárpátokig”, a „Finn öböltől a Fekete-tengerig” alkalmas arra, hogy a politikusok és a népek lelkesedését rövid ideig fenntartsa, de valós bázisa az együttműködésnek a realitások talaján Németország, valamint a Monarchia utódállamainak körében valósítható meg. Ez az a keret, melynek történelmi hagyományai léteznek, s az I. világháborút követő másfél évtized szembenállása a korábbi együttműködés tényeit még nem volt képes felszámolni. Ez a csaknem 2 millió km² területű, 150 millió

lakosú gazdasági térség képes az európai porondon megfelelő erőt és tárgyalási pozíciót képviselni¹³

Közép-Európa egységének megteremtése érdekében a kereskedelempolitikai eszközöket tekinti elsődlegesnek. Az I. világháborút megelőző időszak egységes gazdasági terét már a háborús eseményekkel összefüggő korlátozások is kibillentették az egyensúlyi állapotból. Az Osztrák-Magyar Monarchia és a Német Császárság romjain kialakított kisállamok szuverenitásuk elválaszthatatlan jeleként vezették be a honi gazdaság védelme és fellendítése érdekében a védővámokat és a behozatali korlátozásokat. A hazai gazdaságok erősítésének és a kiegyensúlyozott kereskedelmi mérlegek elérésének kényszere valamennyi utódállam esetében a kivitel erőltetését igényelte volna, hiszen a belső piacok a világháborút követő időszakban korlátozott felvevőképességgel rendelkeztek. A magas védővámok és a behozatali korlátozások a beszűkült belső piacok és az exportlehetőségek hiánya miatt a termelési kapacitások alacsony kihasználtságához vezetett, így a gazdasági önállóság az utódállamok esetében a gazdasági válságjelenségek felerősödését eredményezte. A zárt gazdaságok erőltetett iparosítására felvett hiteleket a 20-as években is csak nehézségek árán lehetett törleszteni, de a gazdasági világválság a pénzügyi szektort is válságba taszította, így csőd közeli helyzet alakult ki. Az utódállamok közül különösen azok az országok kerültek kilátástalan helyzetbe, melyek az adósságszolgálatot alapvetően az agrárexport terhére kívánták teljesíteni. A világpiaci agrárárak tetemes visszaesése miatt a fizetési mérlegek olyan mértékű romlása következett be, mely a nemzetközi gazdasági kapcsolatok teljes szétesésével fenyegetett.

A cselekvés kényszere tehát a közép-európai országok kereskedelempolitikai együttműködésében jelentkezett. A megoldást jelentő elképzelések között több változatban szerepelt a vámunió megteremtése a közép-európai országok között. Hantos Elemér számos ilyen elképzelés részleteit ismerteti, a gazdasági Kis-Entente Benes cseh miniszterelnök által javasolt formáját, a Népszövetség döntése alapján elvetett német-osztrák vámuniót, a kelet-európai agrárországok számára javasolt együttműködést, az osztrák-magyar gazdasági szövetségre vonatkozó tervet, az osztrák-magyar-csehszlovák kooperációs tervet, a Duna-völgyi országok gazdasági együttműködésére vonatkozó francia tervet, valamint az utópikusnak ítélt Duna-konföderációs elképzelést. Az elképzelések közül az Ausztriára,

¹³ Uo. p19.

Magyarországra, Csehszlovákiára, Romániára és Jugoszláviára korlátozott együttműködést tartja járhatónak, hiszen ezen országok együttműködése a korábbi egységes gazdasági térrel lényegében azonos földrajzi keretek között valósulhatna meg. Ezen országok gazdaságainak ágazati szerkezete jelentős mértékben kiegészíti egymást, így a felesleges konkurenciát messzemenően kikapcsolhatja az együttműködésből. A megvalósítás során azonban óv a vámuniós cél utópisztikus kezelésétől. Sokkal célravezetőbbnek tartja az államok közötti preferenciális vámtarifák alkalmazását, melyek a jelenlegi büntető jellegű, kereskedelemkorlátozó védővámok leszállítást jelentheti a realitások alapján vállalható szintre, s csak az együttműködés erősödését követően tartja indokoltnak a preferenciális vámtételek teljes megszüntetését. „Regionale Vorzugsverträge sollen an Stelle des fernliegenden Paneuropas das größere Wirtschaftsgebiet schaffen, innerhalb dessen der gegenseitige lebenswichtige Güteraustausch bevorzugt werden soll.”¹⁴

Felvetődik az a kérdés, hogy a közép-európai országok gazdasági együttműködése kiterjeszhető-e további országokra? Bár Bulgária sosem tartozott Közép-Európához, s gazdasági kapcsolatai is a balkáni országok felé orientáltak, mint Duna-menti állam indokoltan kapcsolódhat az együttműködéshez. Hantos Elemér kizárja azonban Németország, Olaszország és Lengyelország kapcsolódását a tervezethez. Ennek ellenére is jogosnak tartja ezen országok igényét, hogy a gazdasági konfrontáció terepe ne lehessen a közép-európai gazdasági szövetség. Így megvalósíthatónak tartja, hogy a közép-európai térségből származó agrártermék-felesleg kedvezményes feltételek mellett kerüljön értékesítésre ezekben az országokban, illetve ipari termékek felvevőpiacai ne szűnjenek meg a közép-európai térségben. Erre biztosítékot nyújt az a tény is, hogy az I. világháborút megelőzően az Osztrák-Magyar Monarchia a teljes vámmentes közép-európai gazdasági együttműködés korában sem zárta el teljesen piacát a külső kereskedelmi partnerekkel szemben. Épp ellenkezőleg, 1913-ban a teljes behozatal 3 422 211 189 korona, míg a teljes export mindössze 2 987 534 000 korona volt. A teljes külkereskedelmi forgalom mintegy harmada ebben az időben is a Német Császárságra esett, így a kereskedelempolitikai elzárkózással szembeni félelmek megalapozatlanoknak tekintetők. A közép-európai kereskedelempolitikai tervezetet a szerző 1932. júniusában a lausanne-i konferencia elé tárta egy memorandum formájában.¹⁵

¹⁴ Uo. p.30. („Regionális előnyökre vonatkozó szerződéseknak kell a távoli Páneurópa helyett azt a nagyobb gazdasági teret megteremteni, ahol a kölcsönös és életfontosságú árucseré kerül előtérbe.”)

¹⁵ Mémorandum sur l'élargissement du plan danubien.

Közép-Európa iparpolitikai újraegyesítése az utódállamok önálló iparfejlesztési érdekeltsége miatt rendkívüli akadályokba ütközik. A szándék hiányát az előző fejezetben részletesen kifejtett kereskedelempolitikai akadályok még erőteljesebben érzékeltetik. Ugyanakkor az ipari termelés nyersanyag- és felvevőpiacokra történő utaltsága a világháborút követő időszakban kikényszerítették az együttműködés határon átnyúló formáit. Közép-európai kartellesítési folyamat indult meg a vas- és nyersacéliparban, a hengerelt áruk és csövek, az üvegyipar, a cementipar és az enyvipar területén. Ezek a nemzetközi szervezetek összehangolt működésükkel gondoskodtak arról, hogy az érintett iparágak a válságoktól kevésbé sújtottan működhessenek. Ugyanakkor ezek a kartellek bizonyultak a védővámok elszánt védelmezőinek is, így bizonyos akadályt jelentenek az átjárható közép-európai gazdasági tér kialakításában.

Az agrárpolitika területén a 30-as évek fordulójára a világpiaci agrárárak jelentős csökkenése és az agrártermékek kínálatának növekedése jelenti a legnagyobb gondot. A világpiaci agrárárak esése egyben a fizetési mérleg sérülékenységéhez vezet a döntően meghatározó agrárszektorttal rendelkező közép-európai államokban. A válság felszámolásához elengedhetetlen, de korántsem elegendő a közép-európai országok összefogása, itt már csak az összeurópai együttműködés képes tartós eredményt elérni. Ennek érdekében szükséges az európai agrárexportőr és –importőr államok egyetértése az agrárfeleslegek elhelyezéséhez szükséges preferenciális vámrendszer működtetéséhez. Ezzel kiküszöbölhető lenne a tengerentúli gabona nem kívánatos versenye. A magasabb agrárárak elérése érdekében szükséges az agrárimportőr államok kereskedelmi szervezetének létrehozása is, hogy a nem kívánatos árversenyből eredő ármérséklés megakadályozható legyen. Ezen felül szükséges lenne a finanszírozási válság megoldásához egy összeurópai pénzalap megteremtése is, ez azonban az egyes országok eltérő hitelképessége és az agrárimportőr államok vonakodása miatt nehezen tűnik kivitelezhetőnek. Hantos Elemér gondolatainak újszerűségét mutatja, hogy a kereskedelmi válságból kivezető javaslatok közül a termeléskorlátozást, a termelési támogatásokat és a vámszint emelését, mint piacidegen eszközöket elítéli, és nem javasolja. Ennyiben gondolkodása legalábbis fölényben van az európai agrárpolitikáért felelős politikusokkal szemben, akik a jelenlegi közösségi agrárpolitikában a fenti három eszköz alkalmazását tekintik az európai agrártúltermelés kezelésében szinte kizárólagos útnak.

Hantos Elemér közép-európai együttműködési javaslataiban tekintélyes helyet foglalnak el a közlekedéspolitikai és kommunikációs politikai javaslatok. A közlekedéspolitikát a kereskedelempolitika részeként tekinti, hiszen az importra és az exportra, illetve a belső

forgalomra alkalmazott eltérő tarifák segítségével a közlekedéspolitikát a kereskedelempolitikával azonos fontosságú gazdaságpolitikai instrumentumot képvisel. Az egyes országok versenyképességének elemeként jelennek meg a rendelkezésre álló – az akkori viszonyok között döntően vasúti - közlekedési kapcsolatok, valamint a határokon átmenő közlekedési folyamatok lebonyolításának adminisztratív igénye. (A korábban belföldi forgalomként akadálymentesen lebonyolított Budapest-Csernovitz összeköttetés a békeszerződés „áldásainak” köszönhetően hat határ átlépését teszi szükségessé, a határokon bekövetkező mozdony- és személyzetcserével együtt. Nem csoda, ha a gazdasági és személyes kapcsolatok az érintett viszonylatban rövid idő alatt végképp elsorvadnak.) Ha az önálló államiság következményei nem is számolhatók fel belátható időn belül, az együttműködés érdekében megteremthetők az önálló vasút-igazgatóságok egyeztetési fóruma, az egységes közlekedési és áruszállítási tarifa, valamint a közlekedés lebonyolításának egységes szabály- és szokványrendszere.

Az európai vízi utak kialakítása és egységes szabályozása szintén elengedhetetlen a közép-európai országok gazdasági együttműködésének elmélyítéséhez. A közép-európai meghatározó vízi utat össze kell kötni a Majnával, az Elbával, az Oderával és a Visztulával, hogy az Atlanti óceánhoz, az Északi és Keleti tengerhez való eljutást, illetve a nyugat- és észak-európai piacokat olcsó vízi úton megközelíthessük. Az említett összeköttetések jelentősége azonban eltölpül a Duna megfelelő kihasználása mellett a közép-európai országok és a Balkán országai közötti kapcsolatokban. Ennek érdekében a dunai hajózást nemzetközivé kellett tenni, ami az 1921. évi Nemzetközi Duna-egyezmény keretében megtörtént. Ezzel az együttműködés szervezeti keretei kialakultak, bár az egyezmény előírásainak finomítása és felülvizsgálata indokolt. Az egyezményt aláíró tagállamok együttműködésének javítása, vám- és közlekedéstechnikai akadályok megszüntetése áll az egyezményben rejlő előnyök teljes körű kihasználásának útjában. Egyes folyószabályozási munkák elvégzése és az együttműködő felek közötti felosztása is gátolja az együttműködés kiteljesítését.

A postai költségek – melyekhez a két világháború szóhasználata szerint a hírközlési és a postai pénztovábbítási szolgáltatások is hozzátartoznak – a gazdasági együttműködés nem meghatározó, de jelentékeny költségei közé tartoznak. A postai szolgáltatások egységesítése és racionalizálása a Világpostai Egyesülés keretében történik, de már 1872 óta működött Németország Ausztria és Magyarország részvételével egy postai egyesülés is. Hasonló szerződéses alapon megvalósuló együttműködés válhat szükségessé a közép-európai országok

között is, melyet kiegészíthetnek közös lebonyolító és felügyeleti szervezetek is, melyek a postai ügyek racionalizálásához döntő módon járulhatnak hozzá.

A közép-európai országok hitel- és fizetési forgalmának 1931. évi összeomlása hívta fel mindennél erőteljesebben a figyelmet arra a tényre, hogy az együttműködés Közép-Európában a pénzügyi szektorban, különösen a nemzeti jegybankok szintjén a legégetőbb szükségyszerűség. Az eladósodott közép-európai országokból visszahívott rövidlejáratú hitelek miatt szükségessé vált a devizakorlátozások bevezetése, mely az aranystandard fenntartását már formálissá és tartalom nélküli hagyománnyá tette. A kötött devizagazdálkodás nem tette automatikussá a fizetési mérlegek egyensúlyának helyreállítását, hiszen a nemzetgazdaságok exportképességét és az elérhető árakat jelentősen befolyásolta a jelentős méretű világpiaci árszint csökkenés.

Ezt a helyzetet Hantos Elemér javaslatai szerint egy több lépésből álló intézkedéssorozat oldhatja meg. Első lépésként az egyes devizák belső értékét technikai értelemben kell egységesíteni. Ez az intézkedés a külső kereskedelmi partnerek részére biztosíthatná az átláthatóságot és összehasonlíthatóságot, ami a kereskedelmi kapcsolatok várható fellendítésén keresztül. Az azonos deklarált aranytartalom az árak összehasonlíthatóságát eredményezi. Ezt követően kerülhetne sor a nemzeti devizák egységesítésére. Ez nem jelentené a nemzeti jegybankok megszűnését, továbbra is fennmaradhatna a nemzetállami pénzkibocsátás, azonban együtt járna az egyes nemzeti fizetőeszközök kölcsönös elfogadásával, valamint a kötött árfolyamon történő átváltással. A szabad piaci deviza árfolyammozgások sem lennének szükségyszerűen kiküszöbölendők, hanem egy toleranciasávban történő mozgás megengedett lenne, melyet kiegészítene egy kölcsönös beavatkozási – Hantos Elemér szóhasználatában arbitrage - mechanizmus. Az egyes nemzeti jegybankok eltérő leszámítolási politikát is folytathatnának, mely akár eltérő kamatszintet is eredményezhet. Ennek alátámasztására a Federal Reserve System gyakorlatára hivatkozik, ahol erre vonatkozó tapasztalatok ismertek.¹⁶

A szövetségbe tömörült jegybankok legfontosabb feladata a nemzetközi fizetési forgalom zavartalan lebonyolítása. Az egyes nemzeti jegybankok közötti elszámolás lehetséges lehet

¹⁶ Der Weg zum neuen Mitteleuropa. Die wirtschaftliche Neugestaltung, Mitteleuropa-Verlag, Berlin, 1933. p247.

multilaterális alapon, azonban ideális megoldást jelentene, ha ezt a feladatot a bázeli BIZ láthatná el. A tartósan negatív szaldóval rendelkező nemzeti jegybankok azonban hitelezési igényrel léphetnek fel, amit a többi részvevő jegybanknak kell biztosítani, s ez már az együttműködés újabb, haladóbb fokán képzelhető el. Nehézséget okoz az is, hogy a nemzetközi konjunktúraciklusok az egyes tagállamokat időben eltérően érintik, így a jegybankok konjunktúraélénkítő vagy –gátló intézkedései időben nem esnek szükségszerűen egybe. Így a pénzügyi szféra javasolt kooperációja nem szakítható el a javasolt együttműködési területek párhuzamos működtetésétől.

Összefoglaló értékelés

Hantos Elemér munkássága a közép-európai országok gazdasági együttműködésének fejlesztésére úttörő jellegűnek tekinthető. A vesztes világháborút követő helyzetben a bezárkózás és passzivitás helyett nyitottság és aktivitás útját választotta. A nemzetközi igényekhez illeszkedő, szakmai alapokról kiinduló javaslatait részletesen kidolgozta, és fáradhatatlanul hozta a hazai és nemzetközi közvélemény tudomására. Szakmai tekintélyével, széles körű ismertségével elérte, hogy gondolatai bekerültek a nemzetközi köztudatba, s nem rajta múlt, hogy a megalapozott elképzelésekből a történelem realitásai utópiát kreáltak. Hátrahagyott munkássága azonban tiszteletet ébreszt, és tanulságokat hordoz. Számos részlete máig érvényes és megvalósításra érdemes, s néhány elképzelése az európai integráció jelenlegi megoldásaiban él tovább. Ugyanakkor a közép-európai népek megbékélését szorgalmazó alapállása példamutató lehet számunkra, s a térség valamennyi elkötelezett szakembere számára.

Felhasznált irodalom:

- Megemlékezés Hantos Elemérről, Budapest, 2006. <http://www.hantosprize.org/biography2.htm>
- Hantos Elemér: A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai, Budapest, 1915. 86p.
- Hantos Elemér: Die Kooperation der Notenbanken. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1931. 116p.
- Hantos Elemér: Der Weg zum neuen Mitteleuropa. Die wirtschaftliche Neugestaltung, Mitteleuropa-Verlag, Berlin, 1933. 268p.
- Kiss Henrietta: Pán-Európa szekció Magyarországon. (1926-1932), Valóság 2003/4 és 2006/6 pp
- Friedrich Naumann: Mittel-Europa,
- Németh István: Európa-tervek és magán Európa szervezetek az 1920-as években, Budapest, 2002, http://www.btk.elte.hu/jelkortort/kiadvanyok/also_kotet/
- Pallai László: A közép-európai egységtörekvések egy elfeledett magyar képviselője: Hantos Elemér. Debreceni Szemle, 1996/4 p581-590